

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

MOPHATO 12

SETSWANA PUO YA GAE (HL)

PAMPIRI YA BOBEDI (P2)

EXEMPLAR (MEMORANDUM) 2009

MADUO: 80

NAKO: 2½ Diura

Pampiri e, e na le ditsebe di le sometlano (14)

KAROLO YA A**POKO****Maboko a Setswana: MK Mothoagae****POTSO 1**

Setšhele wa Ntlha ke kgosi e e neng e le setlhogo e le tota e e neng e re e gopolwa mala a motho a simolole go taboga. O bidiwa ka mainamafatshwa e bong motšatša le noga ka ntlha ya ditiro tse a neng a di dira fa a boloditse ntwā. Go kaiwa fa a kile a tlhakatlhakanya bangwe ba ba neng ba mo tshwenya fa a ne a ba tsogetse kgatthanong. Morafe wa Bakgatla o mo thaloganya sentle ka le ona a ne a o tlhasela mo dintweng tse a neng a di lwa mo dinakong tsa gagwe. Mongwe wa mephato ya Bakgatla o ne a tshaba a tshotse ditlhako ka seatla gonne go ne go le maswe ka go ne go se ope yo o ka emelanang le ena. Mmoki o dirisitse sekapuo sa tshwantshiso, mo meleng 1 le 2, sekao ke motšatša, yo go tweng noga, go mo tshwantsha le dilo tse di kotsi tse go supa ka mo a neng a tshabega ka gona. Mo meleng 5 le 6 mmoki o dirisitse neeletsano, sekao a tshaba a sutlha, maikaelelo e le go gatelela ka mo ngwana wa lekone a neng a sia ka gona go ipabalela mo leganong la tau le a neng a lebagane nalo.

Mafoko = 210

[10]**KGOTSA****POTSO 2****Maboko a Setswana: MK Mothoagae**

- 2.1 (a) Ga go motho yo o ba apeelang/kgotsa motho yo o ka ba tsholelang. (1)
(b) Mmaabo o boa a fedile/O boa melelo e timile. (1)
- 2.2 Ke ne ke tla batlela mme thuso kwa Lefapheng la A. A go mo kgwisa le go mo latlhisā bojalwa gore a tswe mo go bona gotlhelele. (2)
- 2.3 O gogwagogwa ke botagwa. (1)
- 2.4 Tlhatlhaganyo ya popego. (1)
- 2.5 Ga go/motho yo o ba apeelang.
Kgotsa/motho yo o ka ba tsholelang. (1)
- 2.6 Ee – ga se bomme fela ba ba kgonang go tlhokomela bana ba le bosī, borre le bona ba itse go ba tlhokomela. (2)
- 2.7 Tshwantshiso. (1)

[10]**KGOTSA**

POTSO 3**Maboko a Setswana: MK Mothoagae**

- 3.1 O utlwile botlhoko. (1)
- 3.2 O a sotlega ka ntlha ya go tlhoka legae. (1)
- 3.3 Tshwantshiso
Ke ledimo (Mola 1) Ke pula (Mola 5) Ke mosetlho (Mola 6)
Ke leleselamotlhaka (Mola 9) (2)
- 3.4 Ga ke rate bosielana gonne bo sotla mewa ya batho / Bo tlhokisa batho go nna
ba le mo boitumelong ka ntlha ya go kgarakgatshega. (2)
- 3.5 Mothofatso. (1)
- 3.6 Loso – loso le lona lo tsena mo ntlong e tswetswe mme lo fete lo itseele yo le
mmatlang. (2)
- 3.7 Go sale bolota go sale botlhoko,
Go sale sebedu se tlhokang dipheko. (1)

[10]**KGOTSA****POTSO 4****Maboko a Setswana: MK Mothoagae**

- 4.1 O ne a sia gonne a ne a sekisetswa selo se a sa se dirang. (1)
- 4.2 Tlhatlhagano ya popego. (1)
- 4.3 Ga / ke / sa / tlhwa / ke / sekisediwa / lesidi
Ga / ke / sa / tlhole / ke / amogela / lefifi. (1)
- 4.4 Gore a tle a nne le legae mo losong gonne a le tlhokile fa a santse a tshela. (2)
- 4.5 Nnyaya – loso ga se tharabololo ya mathata / ka dinako dingwe o ka eletsa
go swa mme morago mathata a gago a rarabologe. (2)
- 4.6 'Tlhwa'. (1)
- 4.7 O dule mo nageng ya gaabo mme le fa a ka swela gona ga go re sepe gonne
se se salang o tla bo a sule. (2)

[10]**LE**

POTSO 5**Maboko a Setswana: MK Mothoagae**

Loleme lo kaiwa fa le ka thusa motho go fitlha kwa a batlang go ya gona gonne fa motho a sa itse tsela o a botsa. Batho ba kgalemelelwa go tlhola ba nnetse ditshebo ba palelwa ke go itshwara ka go sala dikgang tsa batho morago. Loleme lo ka aga lelapa gonne fa batho bba le babedi ban a le dikgotlhang ba kigona go rarabolola mathata a bona ka go buisana. Loleme lo ka thuba malapa gonne mongwe a ka go lerela magang a a ka feleletsang a a le thubile. Batho ba kopiwa go ithuta botho ka go tlogela go tlisetsa batho mathata mo malapeng.

Batho mo lefatsheng ba a fapaana ka ntlha ya batho ba ba ratang dilo tse di sa ba lebanang. Basadi ka ba sena dipelo ba feleletsang ba lwa ka ntlha ya go tlisediwa dikgang tse di tlholang dikgogakgogano mo lelapeng. Dikgogakgogano tse di tlholwa ke batho ka go tlhola ba jakile ka leleme. Motho fa a tsamaisa loleme o tshwarwa ka mafoko. Potso ke gore ke ka ntlha ya eng fa batho ba letlelela leleme go tlisetsa batho mathata a a seng kana ka sepe. Loleme lo ka re tlisetsa dikgang tse re eletsang go di itse/utlwa. Le ka re tlisetsa dikgang tse di re tlisetsang dilo tse di bosula jaaka dintwa. Batho ba le bantsi ba tlhokafetse/bolailowe ka ntlha ya go tlhoka go itshwara/iphapa mo dikgannyeng tse di sa go batleng.

[10]

Mafoko = 197

KGOTSA**POTSO 6****Maboko a Setswana: MK Mothoagae**

- 6.1 O ne a sia gonne a ne a sekisetswa selo se a sa se dirang. (1)
- 6.2 Tlhatlhagano ya popego. (1)
- 6.3 Ga / ke / sa / tlhwa / ke / sekisediwa / lesidi
Ga / ke / sa / tlhole / ke / amogela / lefifi. (1)
- 6.4 Gore a tle a nne le legae mo losong gonne a le tlhokile fa a santse a tshela. (2)
- 6.5 Nnyaya – loso ga se tharabololo ya mathata / ka dinako dingwe o ka eletsang go swa mme morago mathata a gago a rarabologe. (2)
- 6.6 'Tlhwa'. (1)
- 6.7 O dule mo nageng ya gaabo mme le fa a ka swela gona ga go re sepe gonne se se salang o tla bo a sule. (2)

[10]**MADUO A KAROLO YA A: [30]****LE**

KAROLO YA B**DIPADI****Leba Seipone: Kabelo Kgatea****POTSO 7**

- Gokatweng o direla rre Jankie Spook yo a nang le lelapa.
- Fa rre Jankie a bona gore mogatse ga a yo mo gae, o kopa Gokatweng gore a mo sidile.
- Morago ga tshidilo e, bobedi jo bo iphitlhele bo kopanetse dikobo.
- Morago ga tiragalo e, Gokatweng a fiwe madi a a seng kana ka sepe.
- Ka ntlha ya kgolagano e, Gokatweng o ne a feleletsa a imile ngwana wa mosimane e leng Motswagauteng.
- Fa ngwana a se na go tsholwa, Gokatweng o mo neela monna mongwe gore a mo ise kwa go mmaagwe e bong ljelele kwa Motsitlane, gonne a kaya fa a ya go tsenela karo e e masisi.
- O bolelela bomonngwage fa a fetetswe mme ba mo dumele gonne dikgwedi tsa gagwe di ne di sa itsiwe ke ope.
- O ne a tshaba go boela le ngwana kwa go bomonngwage gonne a ne a sa batle go tlisa tlhakathakano mo botshelong jwa ga Jankie le mogatse.
- Lebaka le lengwe ke gore ngwana wa gagwe o ne a tshwana le rraagwe mo go feteletseng, ka jalo o ne a sa batle go bolaya mogatsa Jankie ka a ne a tshwenngwa ke pelo ka gale.
- O tshwanelwa ke go kgaogana le lesele la gagwe ka ntlha ya go pateletswa ke mabaka gonne a tlhokile go ipatlela molekane yo o senang dilabe dipe.
- O ratana gape le Mokwepa (Rabobokwana) yo Jankie a neng a mo thibela gore a mo jele nala ka a ne a boulela gonne a ne a ipatla a le esi.
- Ka ntlha ya kgolagano e le Mokwepa, o patelesega go dira dilo tse di sa yeng ka tsela. O tshwanelwa ke go otlala batho ba ba tshwanetseng go gopelwa go akarediwa le morwawe yo a neng a tshwanetse go mo oka, go mo thoba le go mo tlhapisa go fitlha a kokotlegela pele a ka gopelwa morago ga go thwalwa a idibetse mo serameng.
- O raelwa ke Mokwepa a patilwe ke badiredi ba bangwe ba gagwe go gapa Jankie ka dikgoka ka a ne a sa batle monna wa motho yo montsho fa ga gagwe gonne a ne a itiseditse.
- Jankie o ne a bolawa mme setopo sa gagwe sa rekisediwa mosadi mongwe wa sankoma kwa Soweto.
- Gokatweng o dumela fa a na le seabe mo go bolaweng ke pelo ga ga mogatsa Jankie morago ga go nyelela ga ga mogatse.
- Kwa bofelong o feleletsa a atholelwa botshelo jwa gagwe jotlehe kwa kgolegelong.

[25]**KGOTSA**

POTSO 8**Leba Seipone: Kabelo Kgatea**

- 8.1 Ou Kornei. (1)
- 8.2 Kobbie Swanepoel. (1)
- 8.3 Ke go fitlhela Motswagauteng kwa ga mogolowe e bile a mo gakologelwa sentle gore ke ena yo o neng a mo thusa fa legodu le ne le mo tseela madi. (2)
- 8.4 (a) O ne a tiripa mosimane yo o neng a tseela Kobbie madi mme lefelo le go rekisiwang mo go lona la tlhakatlhakana.
(b) A supetsa mapodisi tafole e legodu le neng le iphitlhile ka fa tlase ga yona.
(c) A supetsa mapodisi mosadi yo legodu le latlhetseng madi kwa go ena.
(Di le pedi fela) (2)
- 8.5 Le kaile fa le boa gonne le a go jaka dikgwedinyana di le mmalwa fela mme ba tla kopana. (2)
- 8.6 Se ne se re Motswagauteng a ka bo a sa supetsa mapodisi mosimane wa legodu ka a sa tseela mothomontsho madi mme a a tseetse lekgoa. (2)
- 8.7 Nnyaya ga go a siama gonne fa pele ga Modimo re a tshwana ka go se kgethololo epe. (2)
- 8.8 O ne a teketwa ke barekisi e bong basadi gammogo le basimane ba dikolotsana. (2)
- 8.9 O ne a ngwega ka mosadimogolo ljelele a ne a mmoleletse fa babueledi ba se na nnete ka jalo a sa batle go ipona a le kwa kgotlatshekelo.
Ntlha e nngwe ke gore lepodisi le le neng le tshwere kgetsi ya gagwe le ne le patilwe ke le a le boneng kwa ga Mokwepa fa a ne a thopilwe. (2)
- 8.10 Go bua le Motswagauteng gore a tsholole kgetsi ka legodu e le monnawe. (2)
- 8.11 Ee – Ba dirisana le disenyi mme ka ntlha ya lebaka le bogodu le dipolao ga di kitla di fela. (2)
- 8.12 Nkokoaa go Motswagauteng e bong ljelele o diretse mma Swanepoel dingwaga di le dintsi ka boikanyego. (2)
- 8.13 Monnawe monngwage Motswagauteng o ne a tsamaya le ena kwa ga gagwe. (1)
- 8.14 O ne a mo lebogela thuso e a kileng a mo naya yona / O ne a sa bolo go batlana le Motswagauteng ka e bile a ne a setse a tswa go mmatla kwa gaabo. (2)

[25]**KGOTSA**

POTSO 9**Omphile Umphi Modise: D.P.S.Monyaise.**

- Ruri Motlalepule ke moipolai yo o sa lelelweng ka dilo a di itirile.
- Lebaka la gore a iphitlhele a imile ngwana le a tlhologanyega gore o ne a ise a ikemisetse go nna le ngwana.
- O ne a ima ngwana ka ntlha ya ga Thandi, ka a ne a boulela gore sekgele se a sa bolong go se thopa sa bommabontle se mo dule diatleng. Jaanong gore se mmoele a tshwanelwa ke go logela Motlapule leano ka a lemogile gore ga a sa tlhole a kgathalelwa ke basetsana ba bangwe fa e sa le Motlalepule a goroga.
- Thandi o rulaganya mosimane wa ditedu tsa katse, a bo a pateletsa Motlalepule go tsena mo kamoreng ya gagwe. Motlalepule o iphitlhela a setse a nwa mmitshwana o a o fitlhetseng o ntse o tlhatlhegilwe mo isong. Ga a itse gore go ne ga diragalang ka ena mme e rile a itharabologelwa a tsoga a otšwa ke tlhogo e bile a feroga dibete.
- Ntlha e, ga e reye gore go matshwanedi gore a latlhe lesele le le senang molato le fa a ne a sa le rulaganyetsa. Le fa motho a sotlega, o sotlega le ngwana wa gagwe gonne fa e sa le a isitse morwawe kwa legang la bana ga a ise a tlhole a ja di welang.
- O rakana le lekau lengwe la kwa Thabantsho le bo le mo nyala. Ka go tlhoka nnete le botshepegi o palelwa ke go bolelela monna fa a na le ngwana yo a sa leng a mo isitse kwa kwa legang la bana kwa Olanti. Boemong jwa go bua nnete o raya monna a re ba ikgodisetse mongwe wa bana ba ba latlhilweng ke bommaabo ka tsholofelo ya gore e tla re fa ba ile kwa legang la bana a fitlhela morwawe mme a mo tseye go mo isa gae kwa gaabo. O ne a tshwaile morwawe fa morago ga tsebe mme fa ba fitlha le mogatse kwa gaeng la bana o phuruphutsha bana ka a ne a solofela fa a tla fitlhela morwawe. Ga a fitlhelele morwawe mme mogatse o maketse ka fa a ithaya a re o bone se a se batlang mme a simolole ka gore yo mongwe wa basimane o mo tena ka bontsho kgotsa bosesanyane.
- Fa mogatse a ya tirong le ena o tswa jaaka e kete o ya tirong ntswa a ya go batlana le morwawe ka tsholofelo ya gore o tla mmona. Baagi ba ne ba setse ba mo tshaba ka a ne a bidiwa dinalanyana ka gona go tlhola a tlhatlhobile bana ba batho. O feleletsa a bopame ka ntlha ya go balabadisiwa ke morwawe ka pelo mme mogatse a mo isitse mo dingakeng tse di farologaneng mme go sa thuse sepe. O rakana le morwawe di setse di mo ile kwa tlhogong mme e rile fa a se na go mo keleka a bo a fitlhela letshwao le a neng a mo tshwaile ka lona ya bo e le ga go fedile ka ga gagwe. Gatwe le pelong ga le tshetse. Fa motho a na le mathata a a bolelele ba bangwe gore a tle a bone thuso. Ngwana ke mpho e kgolo thata mo lefatsheng mme le fa o ka ketefalelwa jang, ga o a a tshwanela go latlha madi a a se nang molato.

[25]**KGOTSA**

POTSO 10**Omphile Umphi Modise: DPS Monyaise**

- 10.1 Mmamosidi o ne a lwala, ka a ne a selwa tsatsi lengwe le lengwe ka jalo Modise a ile go mo lekola. (2)
- 10.2 Ke go batlana le letshwao le a neng a tshwaile Modise ka lona. (2)
- 10.3 Ke go lemoga fa a bone morwawe yo a sa bolong go batlana nae. (2)
- 10.4 Ke go kgotsofala / go wela pelo ka mmatla sa gagwe a se bone ka e ne e kete o ne a emisitswe fela ke go kopana le morwawe. (2)
- 10.5 Ke go bona fa Mmamosidi a mmita ka leina le a sa solofeleng fa a le itse. (1)
- 10.6 (a) Ke leina le Mmamosidi a le teileng Morwawe go kaya fa Modimo o mo file ngwana. (1)
(b) Ke leina le monnamogolo Ofentse o le fileng Omphile go kaya fa a filwe mothusi. (1)
(c) Ke leina le monnamogolo a le fileng Modise ka a ne a tlhoka modisa mme morwadie a mo romelela ena. (1)
- 10.7 Ga go ope yo o ka fitlhelelang botenyelele jwa motho jaaka fa Mmamosidi a ne a ntse ka sephiri sa morwawe ka marago. (2)
- 10.8 Ee – Seane se se lebisitswe Mmamosidi gonne a ntse a fitlhile sephiri, mme le borre le bona ba a kgona go dira jaaka Mmamosidi a dirile. (2)
- 10.9 Gonne a ipona fa a leofetse Modimo ka go latlha lesele le le senang selabe sepe. (2)
- 10.10 Mmamosidi o isitse ngwana yo kwa Olanti ka a ne a ise a ikaelele go nna le ngwana mme a tsiediwa ke mosimane wa ditedu tsa katse yo Thandi a mo golagantseng nae. (2)
- 10.11 Ke ne ke tla mo itshwarelwa gonne bosula bo sa busiwe ka bo bongwe / Batho ba tshwanetse go itshwarelana / Mmamosidi o sotlegile thata mme ka jalo petso ya gagwe o e amogetse / Ga re a tshwanela go athola ka Modimo e le ena a tshwanetsng go athola. (2)
- 10.12 Le a mo tshwanela ka gonne fa e le nako ya motho ya go tlhokafala go nna jalo / Ga le mo tshwanele gonne o tlhokafala mo a setseng a bone se a sa bolong go se lelela. (2)
- 10.13 Ka go tseelwa madi mme a neelwe basadi ba bona. (1)

[25]**KGOTSA**

POTSO 11**Masego: G.Mokae.**

- Kgethololo e amile botshelo jwa ga Masego mo go seng kana ka sepe gonne morago ga go ima lesea la gagwe e bong Sello, o ne a ikaelela go boela sekolong mme fela ga ganana gonne ba ne ba kobiwa mo polaseng ka ntlha ya fa rraagwe a ne a bolaya mothapi wa gagwe e leng Schalk Van Rensburg.
- O ne a latlhegelwa ke rraagwe yo le ena a neng a patikilwe ke mmuso wa basweu wa kgethololo. Rraagwe o ne a sotlega ka fa tlase ga Schalk yo o neng a tshwere badiredi ba gagwe makgwakgwa, ka le ena Kgabo a ne a longwa ka sebepi sa gagwe se se bulang motho mokwatla. O ne a itshoka gonne dithuto tsa ga morwadie di ne di tla amega fa a ne a ka tlogela go dira. O ne a ithaopa le go ikobonya fa pele ga mothapi wa gagwe ka maikaelelo a go sireletsa bokamoso jwa ga morwadie. Ka lengwe la malatsi o ne a itshireletsa kगतलhanong le mothapi wa gagwe mme ka bomadimabe a mmolaya. Nako e ne e fitlhile ya gore a mo rute gore batho bantsho le bona ke batho. O ne a tshwarwa mme a atlholelwa loso.
- Tiragalo e, e tlhola gore Masego a se tlhole a boela kwa sekolong ka mmaagwe a ne a sa dire mme motho yo dithuto tsa gagwe di neng di ikaegile ka ena a se kitla a kgona go mo tsweledisa pele.
- O ne a ratana le Vusi Mggoma yo le ena a ne a ileditswe ka a ne a le kगतलhanong le kgethololo ya Basweu mo Bantshong. Fa e sale a bona ngwana ka ntlha ya go betelelwa gonne a ne a idibetse, ga a ise a ke a tlhole a kगतलhegela ope fa e sale ka motsi oo. Bomonngwage ba mo rome kwa ga Vusi Mggoma morago ga go tshwarwa ga gagwe o ne a iphitlhela a na le kगतलhego mo go ena.
- Vusi o ne a na le dingwaga di le somaamabedi le bone fa a simolola go ilediwa dingwaga di le pedi mme ts aokediwa ka tse dingwe di le pedi. Morago ga dingwaga di le nne a newa di le tlhano tse di tla felang bofelong jwa ngwaga o ba mo go ona. Ba ne ba tswelela jalo ba ratana mme morago ga gore kiletso ya gagwe e fele ba ne ba nyalana.

[25]**KGOTSA****POTSO 12****Masego: G Mokae**

12.1	(a) Joseph Kgotle
(b) Mogokgo Selalome.	(1)
(1)
12.2	Ba tsile go bega fa Masego a senyegetswe ke sekolo ka ntlha ya fa a imile / a le mo mmeleng.	(2)
12.3	O ne a betelelwa a idibetse morago ga go itshielwa fa ba boa go tswa kwa leetong la mmimo la sekolo.	(2)

- 12.4 E tlhodilwe ke Sannah ka go raela Masego gore a nwe bojalwa / E tlhodilwe ke Masego ka go tlhoka lerapo la mokwatla mme a leka go kgotsofatsa Sannah kgatlhanong le maikaelelo a gagwe / Go kgotsofatsa Sannah go mmontsha fa e se mmamoruti ka a ne a mo kgoba / go ithapeletsa Sannah gore a mo thuse ka madi gonne kwa gabona ba itsholetse mme ena a tlhoka. (2)
- 12.5 Thuso ya go lemolola mpa gonne a imile ka ntlha ya go betelelwa fa a ne a idibetse. (2)
- 12.6 Ee – O ne a bona ngwana yo o neng a mo dira motho mme a ikgatla ka ena gonne a tsweditse dithuto tse a neng a retelwa ke go di fitlhelela / Ga twe kgakagolo ga ke na mebala, mebala e dikgakaneng. (2)
- 12.7 Kgabo o ne a utlwa botlhoko jwa ntho ka a ne a itshoketse tshotlego ya ga monngagwe fa fela a ka sireletsa bokamoso jwa morwadie / O ne a itaya Masego mo a neng a amogelwa kwa bookelong mme go na le kgang ya gore lesele le ntshiwe mo go mmaalo go boloka botshelo jwa ga mmaalo. (2)
- 12.8 (a) Botlhe ba ne ba tla itumelela dipholo tse dintle tsa ga Masego mo ditlhatlhobong tsa bogare jwa ngwaga. (1)
(b) E ne e tla bo e le setlha se Masego a ikatisetsang lebelo le le latelang fa dikolo di bulwa. (1)
- 12.9 Kgabo o ne a sa rate fa Masego a ya kwa sekolong sa Sedimosang mme Kgotle le Selalome ba tshepisa fa ba tla mo tlhokomela. (2)
- 12.10 Kutlobotlhoko. (1)
- 12.11 Nnyaya – Masego ga a ka a tlhola a boela kwa sekolong ka ba ne ba kojwa mo polaseng morago ga gore rraagwe a bolaye monngwaage. (2)
- 12.12 Ke kakanyo – Kgabo o ne a se kitla a ba bolaya, se mmaKgabo a neng a se kaya e ne e le gore kgang e ba tlang ka yona ga e kitla e mo tsaya sentle. (2)
- 12.13 Ke se ke ka ya le ditsala gonne di ka ntsenya mo kotsing./ Ditsala ga di a siama jaaka fa re bona fa Sannah a ne a fufegela Masego mme a mo epela lemena. / Ba rate botlhe mme o se ke wa tshepa ope. (2)

MADUO A KAROLO YA B: (25)

LE

KAROLO YA C**TERAMA****POTSO 13****Matsapa di a tsaya kae?: SS Moku**

- Tlhapi o na le seabe mo dintshong tsa baanelwa e bong Legae le Ntshidi.
- Legae o tsentse Ntshidi sekolo ka tshotlego, a dira a le esi gonne Tlhapi a ne a tlhoka tiro. Ba ne ba ka mpa ba lala le tlala fela gore Ntshidi a nne le dilo tse a neng a di tlhoka tsa sekolo.
- Ntshidi o ne a falola lekwalo la Materiki mme rraagwe a mo romela kwa Unibesithing. Rraagwe o kaile fa a se kitla a tlhajwa ke ditlhong go boela gae a tsamaya fa thoko ga setlhako fela fa a ka bona morwadie a tswelletse mo botshelong gore a kgone go iphedisa.
- O ne ka dinako tsotlhe a ema morwadie nokeng ka go mo naya boswa e leng thuto. Ntshidi o ne a tswelela sentle kwa Unibesithing ya Kapa Bophirima mme ya re a le mo ngwageng wa boraro wa B.A a latlhegelwa ke serethe sa setlhako.
- O ne a saletswe ke dikgwedi di le mmalwa a bo a apara purapura fa rraagwe a amogela lekwalo le le tswang kwa go Matsukas. Lekwalo le ne le itsise Legae fa Ntshidi a boetse morago ka dikgwedi di le tharo e bile a tshwanetse go ntshetswa bogadi.
- Maikaelelo a ga Legae e ne e le go busa bogadi mme ka bo sa busediwe morago a bo bulela kgoro gore bo tsene. Tlhapi o ne a bolela fa bogadi bo tshwanetse go amogelwa ke bomalomaagwe Ntshidi le go tswela kwa ga bona kwa Mmitolente. Legae fa a botsa gore ke ka ntlha ya eng fa rraagwe a tshwanetse go amogela bogadi jo e seng jwa morwadie Tlhapi a bolelela Legae fa Ntshidi e se morwadie, ka jalo o amogela bogadi jwa gagwe ka mabaka afe.
- Se e ne ya nna botlhoko jwa ntho mo go Legae ka a nyetse Tlhapi Ntshidi a na le dingwaga di le tharo e bile fa ba ne ba laiwa go tilwe e tsewa le namane. Legae o ne a bolela fa a ne a amogela Ntshidi jaaka ngwana wa gagwe.
- Ka se sebaka ke ngwaga wa somemabedingwe a ntse a tsenya Ntshidi sekolo ka tshotlego mme fa morago ga dingwaga tsotlhe tse o bolelelwa fa ngwana e se wa gagwe.
- Tiragalo e, e ne ya dira gore Legae a batle go ikgwagetsa ka bothale. Letsatsi morago ga bogadi Legae o ne a ya tirong mme a se ka a boela gae. O ne a fitlhelwa kwa mmotšharing wa Goromente. Ntshidi fa a ya kwa losong lwa ga rraagwe o tlhajwa ke mosetsana wa morwa ka thipa a bo a tlhokafala. Matsapa a, a tlišwa ke Tlhapi ka Legae a godisitse ngwana mme fa a tswelwa ke bogadi gatwe ga se ngwana wa gagwe. Legae o tlhokafetse ka pelo e e botlhoko ke ka moo dilo di leng ka mokgwa o.

[25]**KGOTSA**

POTSO 14**Matsapa di a tsaya kae?: SS Moku**

- 14.1 Mmatšhatšhi. (1)
- 14.2 Nkele. (1)
- 14.3 Go ikoba – ka a diretse Nkele phoso. (2)
- 14.14 Motšhankane e bong malomaagwe Kgabele o kaile fa motlogoloagwe a tswetswe ke bogadi jo bo amogetsweng ke ena, e bile bo dule jotlhe. (2)
- 14.5 Kgabele. (1)
- 14.6 O ne a swa lesa le le botlhoko ka a ne a thulwa ke bese a itsamaela fa thoko ga tsela. (2)
- 14.7 Ee – lesa la ngwana wa dingwaga tse di lekanang le tsa gagwe le botlhoko/ Bagolo ba tla bolokwa ke mang fa go tlhokafala bašwa. (2)
- 14.8 Ke tsa setopo sa ga Kgabele se se lwelwang (1)
- 14.9 Borramosetsana ba batla madi a inšorensa a ga Kgabele ka ba nagana gore Nkele o tsile go huma ka ona. (2)
- 14.10 O ne a ikaelela go tlhopha lekese le le tlhotlwa godimo gore ba bogadi jwa ga morwadie ba se salelwe ke sepe. (2)
- 14.11 Ee – morwadie o ne a tlhopha lekese la dikete di le nne le makgolo a a supang mme Raesebo a salelwa fela ke makgolo a le mararo. (2)
- 14.12 Ga go a sala madi ape a a tla salang a thusa monna le bana ba moswi. (2)
- 14.13 Nnyaya – le borramosimane le bona ka dinako dingwe ba a tle ba batle go tsaya bana ba bona ntswa ba ba nyadisitse go ya go ba boloka. (2)
- 14.14 Ke ntlha – ke se ba kwa gaabo mosetsana ba neng ba se dira. (2)
- 14.15 Mmaetsho re boile mo tseleng jaaka fa go twe motswagae ga a laele. (1)

(25)**KGOTSA**

POTSO 15**Ga se Lorato: MJ Magasa**

- Se se diragalang mo lelapeng la ga rre Motsamai ke matlhabisa ditlhong e le ruri e bile se se matshwanedi gore bašwa gammogo le bagolo ba ikamanye le sona.
- Ditiragalo tse di diragalang mo terameng e, re a di fitlhela mo matshelong a rona mme se, ga se reye gore go itirelwe fela jaaka go dirwa ke baanelwa ba terama e.
- Go borre ba ba dirang mme fela ba sa tlamele malapa a bona jaaka rre Motsamai a ne a dira.
- Bana ba ga Motsamai ba ne ba sotlega ka ba ne ba bolawa ke tlala, e bile ba le makgasa ka ntlha ya go tlhoka dilwana tsa sekolo ntswa rraabo ena a senya madi ka go tlamela malapa a mangwe fa kwa lapeng la gagwe bana ba ba lala le ramatheka kgotsa gona go pata tlala ka boroko.
- Borre ka bontsi ba dira jaaka Motsamai a agetse Angeline ntlo, Susan ena a agetswe lebenkele a bo a rekelwa bene fa Gladys ena a epetswe metsi le go tihabololelwa ntlo ntswa kwa ga gagwe go se sepe sa dilo tse di kailweng fa godimo.
- Ga go gananwe le ntlha ya gore o sotlile ba lelapa la gagwe fela ga se tshwanelo gore Gadifele le fa a ne a sotlega ka bana ntswa ba na le rraabo a tseye tshwetso e a e tsereng ya go tsamaya le Dan fa pele ga bana, monna le ditsala jaaka a ne a dira.
- Mosadi ke ena yo o agang lelapa. Ga e re fa monna a rutlomolola matlhaku ka fa le ena a a rutlomolole mo letlhakoreng le lengwe.
- Le fa Motsamai a ne a le phoso, kgang e e reng e e anyang e leletse e ruta e e mo mpeng ke boammaaruri gonne bobedi jwa bona ke thuto e ba e nayang bana ba bona . Lesego le Emang ba tsoga ba dira se batsadi ba se dirang ka ba ithaya ba re go dirwa jalo gone e le thuto e ba e tsayang mo batsading.
- Mo mabakeng a le mantsi bana ga ba a tshwanela go tsena lerole la batsadi ba bona. Batsadi le bona fa ba lwa ga ba a tshwanela go akaretsa bana mo ntweng ya bona. Ga go matshwanedi gore bana ba ga Motsamai ba bolelele rraabona fa Dan a batla mmaabo ka rraabo a ntse a sa nne mo gae, gore ga ba kitla ba mo pega dijanaga tsa bona ka a sa ba tlamela gammogo le gore rraabo a itumelele gore o fiwa dijo fa ena a ne a ba bolaisa tlala. Ruri tsa lapa la ga Motsamai ke matlhabisa ditlhong a le ntšwa tota e ka se a bogoleng.

(25)**KGOTSA**

POTSO 16**Ga se Lorato: M.J. Magasa.**

- 16.1 Gadifele. (1)
- 16.2 Tshidiso. (1)
- 16.3 Motsamai. (1)
- 16.4 (a) Gadifele – Dilo tse mogatse a di dirang jaaka go tlhola a tlhotlhoma le malapa ga di fele. (2)
- (b) Tshidiso – O tshedisa malapa a a farologaneng ka go dira gore banna ba a tlamele. (2)
- (c) Motsamai – o nna mo nageng ka go tlhola a tlhotlhoma le malapa a bakapelo ba gagwe ka go farologana. (2)
- 16.5 Kwa dikantorong tsa ga Komisinara kwa Phokeng. (1)
- 16.6 O ne a ile go tlaleya monna ka a ne a sa tlamele balelapa la gagwe. (2)
- 16.7 Ee – O ne a tshwanelwa ke go duela makgolo a mararo a diranta kgwedi nngwe le nngwe. (2)
- 16.8 Go ne go tlhokega gone batsadi ba tshwanetse go tsaya maikarabelo a bana ba bona. (2)
- 16.9 O sule pelo ka a agetse mosadi yo mongwe ntlo fa yo mongwe a mo agetse lebentle. (2)
- 16.10 (a) Ga a na kgolagano epe le basadi ba ka bobedi. O ne a agela Angeline ntlo mme morago a kojwa mo go yona. (2)
- (b) Susan ena o ne a mo agela lebenkele mme morago ga gore le fele o ne a mo koba. (2)
- 16.11 Go na le karolo e puso e e tsayang gone Motsamai o ne a patelesega go duela madi a tlamele ya bana. (2)
- 16.12 Ka go tseelwa madi ka a dirisiwa botlhaswa. (1)

[25]**MADUO A KAROLO YA C: [25]****PALOGOTLHE: 80**